

**SUD-LINGVISTIK EKSPERTIZASIDA HAQORAT, OBRO'SIZLANTIRISH
VA KAMSITISHNI ANIQLASHNING NAZARIY-METODOLOGIK
ASOSLARI**

**O'zbekiston Respublikasi
Adliya vazirligi huzuridagi
X.Sulaymonova nomidagi RSEM
SLPE ish o'rganuvchi eksperti
O.Normurodov**

Annotatsiya

Ushbu maqolada bugungi kunds sud ekspertizasining eng dolzarb sohalaridan biri bo'lgan sud lingvistik ekspertizasi va uni o'tkazishdagi ekspertizaning eng muhim jihatlari bo'lgan so'zlardagi kamsitish haqoratlash obrusizlantirish kabi holatlarni aniqlash metodlri talil qilinadi. Maqolada shaxsning qadr-qimmatiga tajovuz qiluvchi birliklarning inektivlik darajasi, matnning perlokutiv effekti (ta'sir kuchi) va intensiya (so'zlovchi niyati) o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilingan. Tadqiqotning yangiligi shundaki, unda "haqorat" "kamsitish" "oro'sizlantirish" tushunchalarining nafaqat leksik, balki ijtimoiy-madaniy kontekstdagi "beodob shakli" mezonlari klassifikatsiya qilingan. Natijalar sud va tergov organlari uchun lingvistik dalillarni baholashda metodik manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Sud-lingvistik ekspertiza, inektiv leksika, "haqorat" "kamsitish" "oro'sizlantirish", nutqiy akt, konfliktli matn, ekspert xulosasi leksik semantic Grammatik stilistik morfologig sintaktik

Kirish

Mavzuning dolzarbligi Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda insonning sha'ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro'sini himoya qilish huquqiy sohaning eng ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ijtimoiy tarmoqlar va raqamli muloqot maydonlarida "nonko'r", "manqurt" kabi inektiv (haqoratli) leksikaning keng qo'llanilishi nafaqat shaxslararo nizolarga, balki ijtimoiy barqarorlikka ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ayniqsa, nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan ableizm ko'rinishidagi kamsitishlar yoki turli ijtimoiy qatlamlarni kamsituvchi nutqiy konstruksiyalar ko'p hollarda ochiq haqorat emas, balki yashirin lingvistik vositalar orqali amalga oshirilmoqda. Bu esa sud amaliyotida ushbu matnlarni huquqiy baholashda murakkabliklar tug'dirmoqda. Shu bois, til birliklarining semantik, stilistik va grammatik xususiyatlarini sud-

lingvistik ekspertizasi nuqtai nazaridan tadqiq etish bugungi kunda o'ta dolzarb masaladir.

Muammoning qo'yilishi Sud-lingvistik ekspertizasi amaliyotida asosiy muammo matndagi sub'ektiv fikr va ob'ektiv fakt (ayblov) o'rtasidagi chegaraning aniq belgilanmaganligidir. Ko'p hollarda ayblanuvchilar o'zlarining haqoratli nutqlarini (masalan, shaxsni "manqurt" deb atashni) "shunchaki shaxsiy fikr" yoki "badiiy o'xshatish" deb oqlashga harakat qiladilar

¹Sud-lingvistik ekspertizasi bu sud yoki tergov jarayonida yuzaga keladigan, til bilan bog'liq bo'lgan muammolarni hal qilishga qaratilgan maxsus tadqiqot turidir. Bu soha mutaxassislardan ham chuqur tilshunoslik bilimlarini, ham huquqiy me'yorlarni tushunishni talab qiladi. Zamonaviy sud-lingvistik ekspertizasi nafaqat tilshunoslik, balki yurisprudensiya, psixolingvistika va sotsiolingvistika chorrahasida shakllangan fanlararo sohadir. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida (JK 140-modda, MJtK 41-modda) haqorat va tuhmat obrusizlantirish uchun javobgarlik belgilangan bo'lsa-da, ushbu tushunchalarning lingvistik chegaralarini aniqlash so'zlarning orasidagi chegaralarni belgilash ularni aniqlash va bu belgilar asosida aniq va xolisona xulosa bera olish bevosita ekspert tahliliga tayanadi.

Sud-lingvistik ekspertizada so'zlar "haqorat" "kamsitish" "oro'sizlantirish" kabi bir qancha kategoriyalarga bulingan holda o'rganiladi va shu guruhlar buyicha ekspertning xulosasi shakllantiriladi

Haqorat bu shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini beodob shaklda (milliy va umuminsoniy axloq qoidalariga zid ravishda) qasddan kamsituvchi nutqiy akt hisoblanadi. Shuningdek so'zlardagi haqoratli holatlarni aniqlash va ularni tahlil qilish jarayonida bunday holatlar ham malum bir guruhlariga bulingan holda aniqlanadi.

1. Haqoratning va uning shakillari amalga oshirish usullari:

Jamiyatda shaxslar orasidagi uzaro axborot almashinuvi ikki xil shakilda amalga oshiriladi ular og'zaki va yozma. shunga ko'ra haqoratli so'zlarning amalga oshirish shakili ham ikki xil Og'zaki va yozma shakilda bo'ladi. sud lingvestik ekspertizasida haqoratli holatlrni amalga oshirish usullari esa bir necha turlarga bulinadi.

1.1 Bevosita haqorat: yuzma-yuz aytilgan so'zlar va bugungi kunda eng keng tarqalgan Internet ijtimoiy tarmoqlarida "instagram" "telegram" kabi vositalar shuningdek ularning izohlar (post) qismida tug'rida to'g'ri amalga oshirilmoqda

Bevosita haqoratning asosiy ko'rinishlari

¹ O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi X.Sulaymonova nomidagi RSEM SLPE ish o'rganuvchi eksperti O.Normurodov oybeknormurodov@gmail.com

Internetdagi bevosita haqorat (direct post qismida) ko‘pincha quyidagi holatlarda kuzatiladi:

Izohlar (Comments): Post yoki rasm ostida shaxsning shaxsiyatini, tashqi ko‘rinishini yoki intellektual qobiliyatini uyatli va haqoratli so‘zlar bilan kamsitish.

Shaxsiy xabarlar (Direct Messages/DM): Messenger (Telegram, Instagram, Facebook) orqali shaxsga to‘g‘ridan-to‘g‘ri so‘kinish yoki tahdidli xabarlar yuborish.

Postlar va “Stori”lar: Muayyan shaxsni nishonga olib, uning ustidan kulish, uni masxaralash yoki shaxsiyatiga tegadigan matn/video e‘lon qilish.

Guruhlardagi muhokamalar: Umumiy guruhlarda (masalan, mahalla yoki ish joyi guruhlari) guruh a‘zolaridan birini ommaviy ravishda haqoratlash.

1.2. Bilvosita haqorat: (indirect insult) — bu shaxsning sha’ni va qadr-qimmatini kamsitishda ochiqdan-ochiq so‘kinish yoki uyatli so‘zlardan foydalanmasdan, lekin istihzo, piching, metafora yoki kontekst orqali salbiy munosabat bildirishdir.

Internet va ijtimoiy tarmoqlarda bilvosita haqorat ko‘pincha “madaniyatli” ko‘rinishda, lekin tajovuzkor mazmunda bo‘ladi. Quyida uning asosiy ko‘rinishlari keltirilgan:

1. Kinoya va piching (Sarkazm) Shaxsning aqliy qobiliyati yoki harakatini ijobiy so‘zlar bilan, lekin masxaraomuz ohangda kamsitish.

Misol: “Sizning “yuksak” intellektingiz oldida hatto birinchi sinf bolasi ham daho bo‘lib ko‘rinadi.” (Bu yerda “yuksak” so‘zi teskari ma’noda ishlatilib, shaxsning bilimsizligiga ishora qilinmoqda)

2. Salbiy o‘xshatishlar va metaforalar Shaxsni bevosita so‘kmasdan, uni salbiy xususiyatga ega hayvonlar, buyumlar yoki personajlarga o‘xshatish.

Misol: “Siz bilan gaplashgandan ko‘ra, devor bilan gaplashgan foydaliroq.”

Misol: “Tulki ham o‘zining to‘g‘riligi bilan sizning oldingizda ip esholmay qoladi.” (Shaxsning ayyorligi va yolg‘onchiligiga ishora).

3. Savol shaklidagi kamsitish (Ritorik savollar) Shaxsning o‘ziga emas, uning kelib chiqishi, tarbiyasi yoki sog‘lig‘iga shubha tug‘diruvchi savollar berish.

Misol: “Sizga yoshligingizda ko‘chada tarbiya berishganmi?” (Oilaviy tarbiyasini pastga urish).

4. Kontekstual haqorat (Eufemizmlar) Siyosiy yoki ijtimoiy jihatdan “yumshoq” ko‘ringan, lekin ma’lum bir vaziyatda shaxsni kamsituvchi iboralar.

Misol: “Sizning darajangizga tushib, bahslashishni o‘zinga ep ko‘rmayman.” (O‘zini yuqori qo‘yib, qarshisidagini “past tabaqa” deb hisoblash).

1.3 Tasvirlar orqali haqorat qilishning asosiy shakllari quyidagilardir:

1. Karikatura orqali Shaxsning tashqi ko‘rinishidagi o‘ziga xosliklarni (burni, quloqlari, vazni va h.k.) bo‘rttirib ko‘rsatish orqali uni kulgili va ayancli holatga

keltirish.

2. Memlar (Memes) Shaxsning suratidan foydalanib, unga haqoratomuz yoki masxaraomuz matnlar yopishtirish. Biror kishining tasodifiy tushib qolgan suratini “ahmoqlik” yoki “omadsizlik” ramzi sifatida ommalashtirish.

3. Fotomontaj va Kollajlar Shaxsning yuzini boshqa bir nojo‘ya yoki haqoratomuz tasvirlarga (masalan, hayvon tanasiga, axlat uyumiga yoki uyatli sahnalarga) sun‘iy ravishda birlashtirish.

Rasm atrofida qora ramka va ostida kamsituvchi, umidsizlikka tushiruvchi yoki shaxsning qobiliyatini yerga uruvchi qisqa matn yozish. Bu ko‘pincha kiberbulling (internetdagi tazyiq)ning bir qismi hisoblanadi.

3. Stikerlar va Giflar Messengerlarda (Telegram, WhatsApp) shaxsning kulgili yoki xijolatli holatdagi suratlaridan stikerlar yasash orqali haqoratlash.

2.Obrusizlantirish (diskreditatsiya) — bu shaxsning, tashkilotning yoki guruhning jamiyatdagi nufuzi, obro‘si va ishonchiga putur yetkazishga qaratilgan maqsadli harakatlar majmuidir. Bu tushuncha haqoratdan farq qiladi: haqoratda shaxsiyat kamsitilsa, turli vositalar yordamida tahqirlansa obro‘sizlantirishda uning ijtimoiy maqomi jamiyatdagi mavjud o‘rni va ijtimoiy nufuzi nishonga olinadi.

Quyida obrusizlantirishning asosiy turlari va ularni amalga oshirish usullari tushuntirilgan:

2.1. Professional obrusizlantirish Shaxsning o‘z mutaxassisligi bo‘yicha layoqatsizligini ko‘rsatishga urinish.

Usuli: Xatolarni bo‘rttirish, asossiz ravishda malakasizlikda ayblash yoki yutuqlarini inkor etish.

Misol: Tajribali shifokor haqida internetda: “Bu odam diplomni sotib olgan, davolagan bemorlarining hammasi ahvoli og‘irlashib qaytmoqda” mazmunidagi yolg‘on postlar tarqatish. 22. **Shaxsiy hayot orqali obrusizlantirish** Insonning oilaviy munosabatlari yoki shaxsiy odatlari orqali uning jamiyatdagi “toza” qiyofasini buzish.

Usuli: Shaxsiy yozishmalarni (skrinshotlarni) sizdirish, intim ma‘lumotlarni ochiqlash yoki tuhmat qilish.

Misol: Rahbar lavozimidagi shaxsning yoshligidagi xatolarini yoki shaxsiy hayotidagi muvaffaqiyatsizligini ommaga olib chiqib, “O‘z oilasini eplay olmagan odam qanday qilib tashkilotni boshqaradi?” degan tushunchani shakllantirish.

3.3. Ijtimoiy-siyosiy obrusizlantirish Ma‘lum bir guruh yoki jamoat arbobini xalq oldida ishonchsiz ko‘rsatish uning amalga oshirayotgan ishlarini buzib kursatish orqali amalga oshiriladi..

Usuli: “Yorliq yopishtirish” (labeling), ya‘ni shaxsni “sotqin”, “ayg‘oqchi” yoki “xalq

dushmani” sifatida talqin qilish.

Misol: Saylovoldi jarayonlarida nomzod haqida: “U falonchi tadbirkorning pullarini yuvish bilan shug’ullanadi” deb asossiz xabar tarqatish.

Shuningdek bugungi texnika va texnologiya rivojlangan davrda turli vositalar orqali shaxslarning obro‘sizlantrishning turli shakildagi zamonaviv usullari paydo bo‘lmoqda
3.4Feyk (Yolg‘on) xabarlar: Jamiyatdagi mutlaqo bo‘lmagan voqealarni bo‘lgandek ko‘rsatish.

Kontekstdan uzib olish: yangi shaxsning turli mazmundagi aytgan so‘zlarini qirqib olish yordamida buzib talqin qilish

Misol: shifokorlar tomonidan “Ba‘zi dorilarni noto‘g‘ri dozadalarda qabul qilish zararli bo‘lishi mumkin” degan fikrini, uni “Bu shifokor hamma dorilarni zahar deyapti” deb tarqatish.

3.5 “Botlar” va “Trollar” fabrikasi: Bu usul bugungi kunda eng keng tarqalgan usullardan biri hisoblanib Ijtimoiy tarmoqlarda bir vaqtning o‘zida yuzlab soxta profillar orqali shaxsga nisbatan salbiy fikr (negativ) uyg‘otish.

Misol: Biror jamoat arbobi post joylashtirsa, bir necha daqiqa ichida yuzlab botlar: “Sizga ishonmaymiz!”, “Yolg‘onchi!”, “Xalqni aldamang!” kabi bir xil mazmundagi qisqa izohlarni yozib to‘ldirib tashlaydi.

4.Kamsitish (diskriminatsiya) — bu jamiyatdagi turli shaxslarning shaxsning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini uning muayyan belgilariga qarab cheklash, boshqalarga nisbatan yomonroq sharoit yaratish yoki unga nisbatan adolatsiz munosabatda bo‘lishdir.

Kamsitishning turlari va ularni amalga oshirish usullari

Tur	Tavsif	Misol
Eyjizm	(inlizcha, “ageism”) — tobora kuchayib borayotgan muammolardan biri — insonning yoshiga qarab ajratish yoki kamsitish, ma’nosini anglatadi.	Katta yoshlilarga nisbatan: 45-50 yoshdan oshgan yuqori malakali mutaxassisni ishga olmaslik. Bahona: “Siz bizning yosh jamoamizga moslashib ketolmaysiz” yoki “Siz yangi texnologiyalarni o‘rganishga qiynalasiz”. Aslida: Insonning intellektual salohiyati va o‘rganish qobiliyati faqat yoshga bog‘liq emas.

		Yoshlarga nisbatan: Diplomi va bilimi bor yosh mutaxassisni past nazar bilan qarash. Bahona: “Siz hali yoshsiz, tajribangiz yo‘q, mas’uliyatni his qilmaysiz”. Aslida: Ba’zida yosh mutaxassis zamonaviy usullarni yaxshiroq bilishi mumkin, lekin unga imkoniyat berilmaydi.
Gender kamsitish yoki seksizm	-ma’lum bir jins vakiliga qaratilgan noto‘g‘ri fikr yoki kamsitish. Jinsiy kamsitish har kimga ta’sir qilishi mumkin, lekin bu birinchi navbatda ayollar va qizlarga ko‘proq ta’sir o‘tkazadi[1]. Bu stereotiplar va gender rollari bilan bog‘langan[2][3] va bir jins yoki jinsning boshqasidan ustun ekanligiga ishonishni o‘z ichiga olishi mumkin	1. “Benevolent” (Xayrixoh) seksizm Bu kamsitishning eng ayyorona turi bo‘lib, tashqi tomondan ijobiy yoki g‘amxo‘rlikdek ko‘rinadi, lekin aslida ayolni ojiza yoki “ikkinchi darajali” sifatida belgilaydi. Misol: “Siz juda nozik va go‘zal ayolsiz, shuning uchun sizni bu qiyin loyihaga (yoki xizmat safariga) mas’ul qilmadik, qiynalib qolishingizni xohlamadik.” Tahlil: Bu yerda g‘amxo‘rlik niqobi ostida ayolning professional o‘sishi va murakkab vazifalarni bajarish qobiliyati cheklanmoqda. 2. Reklama va media (Obyektivizatsiya) Ayol tanasidan mahsulot sotish uchun vosita sifatida foydalanish, hatto mahsulotning ayollarga aloqasi bo‘lmasa ham. Misol: Qurilish materiallari yoki avtomobil ehtiyot qismlari reklamasida yarim yalang‘och ayol tasviridan foydalanish.

		Natija: Bu ayolni shaxs sifatida emas, balki “vizual obyekt” sifatida ko'rish ko'nikmasini shakllantiradi.
Rasizm (irqchilik)	-insonlarning jismoniy belgilari (teri rangi, tana tuzilishi) yoki milliy mansubligiga qarab, bir irqni boshqasidan ustun yoki past deb hisoblashga asoslangan mafkura va kamsitishdir. U irqiy tengsizlik, cheklovlar va adolatsizlikni keltirib chiqaradi, shuningdek, boshqa xalqlarga nisbatan dushmanlik va nafratni targ'ib qiladi.	1. Madaniy o'zlashtirish (Cultural Appropriation) va Kamsitish Biror millatning muqaddas ramzlarini yoki madaniy boyliklarini masxara qilish yoki ulardan noto'g'ri maqsadda foydalanish. Misol: Sport jamoalari yoki brendlarning tub joy aholisining (masalan, indeyslarning) muqaddas ramzlarini “logotip” sifatida ishlatishi va ayni paytda o'sha xalq vakillarining huquqlarini inkor etishi. 2. Lingvistik rasizm va “Aksent” bo'yicha kamsitish Insonning gapirish ohangi yoki aksentiga qarab, uning aqlli yoki ishonchli ekanligini shubha ostiga olish. Misol: Ishga qabul qilish suhbatida nomzodning bilimi yetarli bo'lsa-da, uning aksenti (shevasi yoki ona tili ta'siri) borligi uchun “Mijozlarimiz sizni tushunishga qiynaladi” degan bahona bilan rad etish.

Ableizm	-bu jismoniy, aqliy yoki sensorli imkoniyatlari cheklangan (nogironligi bo'lgan) shaxslarni “noto‘kis” deb hisoblash va jamiyatni faqat sog'lom insonlar ehtiyojlariga moslab qurishga asoslangan kamsitish tizimidir. Ableizmda nogironlik “nuqson” deb ko'riladi, aslida esa bu insoniy rang-baranglikning bir qismidir.	1 Muloqotdagi ableizm (Mikroagressiya) Nogironligi bo'lgan shaxs bilan muloqotda uni shaxs sifatida tan olmaslik yoki unga past nazar bilan qarash. Misol: Nogironlar aravachasidagi inson bilan gaplashish o'rniga, uning yonidagi hamrohidan: “U kishi nima yeydi?” deb so'rash. Bu shaxsni “ko‘rinmas” deb hisoblashdir. Misol: Nutqi yoki aqliy rivojlanishi biroz o‘zgacha bo‘lgan kishiga go‘yo u yosh boladek, juda sodda va baland ovozda gapirish. 2. Mehnat va ta‘lim sohasidagi ableizm Shaxsning malakasi yetarli bo‘lsa-da, uning nogironligi sababli imkoniyatlarini cheklash. Misol: Ish beruvchining nomzodni faqat aravachada o‘tirgani uchun “Siz jamoamiz muhitiga to‘g‘ri kelmaysiz” deb rad etishi, aslida ish kompyuterda bajarilishi kerak bo'lsa ham. Misol: Ta‘lim muassasalarida nogiron talabalar uchun materiallarni muqobil formatda (audio yoki yirik shrift) taqdim etishni “ortiqcha yuk” deb hisoblash.
---------	---	--

5.Tahqirlash (xarassment yoki xo‘rlash) bu shaxsning qadr-qimmatini kamsitadigan, uning ruhiyatiga bosim o‘tkazadigan va u uchun dushmanlik yoki qo‘rquv muhitini yaratadigan har qanday nomaqbul xatti-harakatlardir. Tahqirlash ko‘pincha tizimli xarakterga ega bo‘lib, shaxsni ijtimoiy va ruhiy jihatdan sindirishga qaratiladi.

Quyida tahqirlashning asosiy turlari va ularni amalga oshirish usullari keltirilgan:

1. Ruhiy (Psixologik) tahqirlash Insonning ruhiy muvozanatini buzish va o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotishga qaratilgan harakatlar.	2. Jismoniy tahqirlash Shaxsning jismoniy daxlsizligiga tajovuz qilish.	3. Kiber-tahqirlash (Cyberbullying) Internet va raqamli texnologiyalar orqali amalga oshiriladigan xo'rlash.	4. Jinsiy tahqirlash (Sexual Harassment) Insonning jinsiy daxlsizligiga va qadr-qimmatiga qarshi qaratilgan, nomaqbul so'zlar yoki harakatlar.
--	---	--	--

Yuqoridagi holatlar buyicha sud lingvistik ekspertizani amalga oshirishda lingvist ekspert tomonidan bir qancha metodlar usullardan foydalaniladi quyida keng tarqalgan lingvistik metodlar va ularning turlari

1. Leksik tahlil Bu tahlil metodida ekspert o'ziga taqdim etilgan malum bir matindagi so'zlarni leksik jihatdan yaniy mano jihatdan ularni qanday mano anglatishi buyicha tahlil qiladi bunda sud eksperti aniqlashi kerak bulgan matndagi so'zlar va jumlalarning qanday mano anglatishi izohlanadi.

Misol “nonko‘r” fors tilidan olingan, yaxshilikni bilmaydigan, non ko‘r qiladigan, birovning bergan tuz-namagi, non-tuzi qadrini bilmaydigan, yaxshilikka yomonlik qiluvchi, tuzini yeb tuzlug‘iga tupuruvchi ko‘rnamak, nontepki; nonko‘r kishilarga xos xatti-harakat, ish mazmunida ta‘riflanadi;

“Manqurt” tarixiy so‘z bo‘lib, o‘tmishda, ko‘chmanchi xalqlarda, bandi (asir) tushganlarning sochi qirtishlab olingan boshiga yangi suyilgan tuyaning bo‘yin terisi qoplanib, terining boshni tobora qattiq qisishi oqibatida xotirasi, aql-idroki, umuman insonga xos fazilatlaridan mahrum etilgan shaxs ma‘nosida ta‘riflangan.2.Semantik tahlil metodi so‘z va iboralarning ma‘no qatlamlarini (denotatsiya va konnotatsiya) o‘rganish usuli. So‘zning lug‘atdagi asosiy ma‘nosi va unga yuklangan salbiy hissiy bo‘yoqni (konnotatsiyani) tahlil qilish uning vazifasini tashkil etadi. Mazkur metodning etiborli jihati, F M Volf ta‘kidlaganidek, so‘zdagi baholash komponentini aniqlashdir. Masalan, “eshak” so‘zining “hayvon” (denotat, uzual sema) enas, balki “ahmoq qaysar” (konnotat, okkazional semai ma‘nosida shaxsga nisbatan qo‘llandiganizmu isbotlaydi

2. Semantik tahlil bu tilshunoslikning bir bo‘limi bo‘lib, so‘zlar, iboralar va

gaplarning ma'nosini o'rganadi. Agar grammatika gapning qanday tuzilishini (shaklini) o'rgansa, semantika bu shakl ortida qanday mazmun yashiringanini tahlil qiladi.

Leksik semantika: Alohida so'zlarning ma'nosini tahlil qilish (masalan, "nonko'r" so'zining lug'aviy ma'nosi).

Frazeologik semantika: Turg'un birikmalar va iboralarning ko'chma ma'nosini aniqlash (masalan, "tuzlig'iga tupurish").

Kontekstual semantika: So'zning aynan o'sha vaziyatda, o'sha gap ichida berayotgan ma'nosini aniqlash.

Semantik tahlilga misollar

"Nonko'r" so'zi tahlili:

Denotativ ma'no (Leksik): Yaxshilikni bilmaydigan, nonni aziz tutmaydigan shaxs.

Konnotativ ma'no (Hissiy): Ushbu so'zda kuchli salbiy bo'yoq bor. Bu shunchaki "unutuvchanlik" emas, balki axloqsizlik va vijdotsizlik ayblovi hisoblanadi.

Pragmatik tahlil: Agar bu so'z ijtimoiy tarmoqda biror shaxsga nisbatan ishlatilsa, u shaxsning obro'siga putur yetkazish (obro'sizlantirish) maqsadida aytilgan deb baholanishi mumkin.

3. Stilistik metod (uslubiy tahlil) bu matnning nafaqat mazmunini, balki uning qanday shaklda (qaysi bo'yoqdor so'zlar, ohang va uslubiy vositalar yordamida) ifodalanganini o'rganishdir. Sud-lingvistik ekspertizasida bu metod muallifning maqsadini, uning hissiy holatini va matnning auditoriyaga ta'sir kuchini aniqlash uchun ishlatiladi.

Quyida stilistik metodga xos asosiy vositalar va ularga misollar keltirilgan:

1. Epitetlar (Sifatlashlar)

Shaxs yoki buyumning xususiyatini bo'rttirib, hissiy baho berish uchun ishlatiladi.

Salbiy epitet: "Milliarderning yuvindiho'r yugurdaklari".

Tahlil: Bu yerda "yuvindiho'r" so'zi stilistik metod orqali shaxsning ijtimoiy qadr-qimmatini yerga urish, uni qaram va pastkash qilib ko'rsatish vositasi sifatida baholanadi.

2. Metafora (Ko'chma ma'no)

Bir tushunchani ikkinchisiga o'xshatish orqali yashirin ma'no berish.

Misol: "Bu tashkilot jamiyat tanasidagi rak o'smasi".

Tahlil: Stilistik tahlil shuni ko'rsatadiki, muallif tashkilotni "rak o'smasi"ga o'xshatish orqali uni "yo'q qilinishi shart bo'lgan zararli narsa" sifatida talqin qilmoqda. Bu obro'sizlantirishning kuchli uslubiy shaklidir.

3. Ironiya va Sarkazm (Piching)

So'zning mazmunini teskari ma'noda ishlatish orqali masxara qilish.

Misol: “Mana bu “haqiqiy vatanparvar” o‘zining barcha pullarini chet elga tashib bo‘ldi”.

Tahlil: Qo‘stirnoq ichidagi “haqiqiy vatanparvar” birikmasi stilistik jihatdan inkor ma‘nosini beradi. Bu shaxsni xoinlikda ayblashning bilvosita usuli.

4. Giperbola (Mubolag‘a)

Voqelikni haddan tashqari bo‘rttirib ko‘rsatish.

Misol: “Uning birgina xatosi butun boshli davlatni xonavayron qildi”.

Tahlil: “Xonavayron qildi” iborasi vaziyatni bo‘rttirish orqali o‘quvchida shaxsga nisbatan nafrat uyg‘otishga qaratilgan uslubiy usuldir.

4. Grammatik tahlil metodi bu matnning ma‘nosini uning ichki qurilishi, ya‘ni so‘z shakllari, so‘z birikmalari va gap tuzilishi orqali o‘rganishdir. Agar semantik tahlil nima deyildi? degan savolga javob bersa, grammatik tahlil qanday so‘z shakllari orqali ma‘no yuklandi? degan savolga javob beradi.

Sud-lingvistik ekspertizasida grammatik tahlil so‘zning kimga qaratilganini (subyekt-obyekt munosabati), harakatning zamonini va muallifning tasdiq yoki taxmin ohangini aniqlash uchun o‘ta muhimdir.

1. Grammatik tahlilning asosiy yo‘nalishlari

A) Morfologik tahlil

So‘z turkumlari va qo‘shimchalarni o‘rganadi. Ekspertiza uchun ayniqsa quyidagilar muhim:

Fe‘l nisbatlari: Harakatni kim bajardi? (Masalan, o‘zlik nisbati yoki majhul nisbat).

Sifat va ravish: Shaxsga berilgan baho darajasi.

Olmoshtirish: Haqorat aynan kimga qaratilgan? (Siz, u, bu kishi).

B) Sintaktik tahlil

Gapdagi so‘zlarning bog‘lanishi va gap turini o‘rganadi.

Gapning turi: Tasdiq gap, so‘roq gap yoki buyruq gap.

Modal so‘zlar: Ehtimol, shubhasiz, menimcha kabi so‘zlar orqali muallifning o‘z gapiga mas‘ullik darajasi aniqlanadi.

1-misol: Gap: Siz pora olgansiz! vs Sizning pora olganingiz haqida mish-mishlar bor.

Grammatik tahlil: Birinchi gapda kesim (“olgansiz”) aniq tasdiq shaklida, subyekt esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri “Siz”ga qaratilgan. Ikkinchi gapda esa grammatik qurilma murakkablashgan (“mish-mishlar bor”), bu yerda muallif o‘zini “ayblovchi” emas, shunchaki “axborot yetkazuvchi” sifatida ko‘rsatishga uringan. Ekspert buni javobgarlikdan qochish usuli sifatida baholaydi.

5. Morfologik tahlil metodi bu matnni tashkil etuvchi har bir so‘zning ichki tuzilishi, ya‘ni asosi (o‘zagi) va unga qo‘shilgan qo‘shimchalarni alohida-alohida o‘rganishdir.

Tilshunoslikda bu metod soʻzning qaysi turkumga mansubligi, uning grammatik shakli va matndagi vazifasini aniqlab beradi.

Sud-lingvistik ekspertizasida morfologik tahlil juda muhim, chunki bitta harf yoki qoʻshimcha (masalan, -mi yoki -dir) gapning maʼnosini butunlay oʻzgartirib, uni haqorat yoki shunchaki taxminga aylantirishi mumkin.

1. Morfologik tahlilning asosiy elementlari

Morfologik tahlil jarayonida quyidagilarga eʼtibor qaratiladi:

Soʻz oʻzagi (Leksik maʼno): Soʻzning asosiy maʼno tashuvchisi.

Soʻz yasovchi qoʻshimchalar: Yangi maʼno hosil qiluvchi elementlar (masalan, non + -koʻr).

Shakl yasovchi va lugʻaviy shakl yasovchi qoʻshimchalar: Soʻzga munosabat, zamon, shaxs-son kabi qoʻshimcha maʼnolarni yuklovchi elementlar (masalan, -dir, -mish, -sa).

2. Morfologik tahlilga misollar (Ekspertiza nuqtai nazaridan)

A) Feʼlning mayl va zamon qoʻshimchalari (Tasdiq va Taxmin)

1-holat: “U poraxoʻr.” (Kesimda hech qanday shubha qoʻshimchasi yoʻq, qaʼiy tasdiq).

2-holat: “U poraxoʻrmish.” (Morfologik tahlil: mish qoʻshimchasi xabar beruvchi shaxs maʼlumotning rostligiga kafolat bermayotganini, uni birovdan eshitganini bildiradi).

6. Sintaktik tahlil metodi bu matnning maʼnosini gapdagi soʻzlarning oʻzaro bogʻlanishi, gapning qurilishi va tarkibiy qismlari orqali oʻrganishdir. Agar morfologik tahlil soʻzning ichki tuzilishini oʻrgansa, sintaktik tahlil soʻzlarning gap ichidagi “xulq-atvori” va ierarxiasini tahlil qiladi.

Sud-lingvistik ekspertizasida sintaktik tahlil haqorat yoki tuhmatning aynan kimga qaratilganini, gapning tasdiq yoki soʻroq ekanini va muallifning pozitsiyasini aniqlashda asosiy qurol hisoblanadi.

1. Sintaktik tahlilning asosiy yoʻnalishlari

Gap boʻlaklari tahlili: Ega, kesim va toʻldiruvchi kabi boʻlaklarning oʻrni.

Gapning turi: Soddami yoki qoʻshimchali? Ritorik soʻroqmi yoki buyruqmi?

Kirish soʻz va birikmalar: Muallifning gapga munosabati (shubha, ishonch, afsus).

Uyushiq boʻlaklar: Haqorat bir kishigami yoki butun guruhgami?

2. Sintaktik tahlilga amaliy misollar

A) Subyekt (Ega) va Obyektning oʻrni

Haqorat aynan kimga yoʻnaltirilganini aniqlashda gap qurilishi muhim:

Gap: “Sizning rahbaringiz manqurt!”

Sintaktik tahlil: Bu yerda “Siz” emas, balki “rahbar” ega (subyekt). “Sizning” soʻzi

aniqlovchi bo‘lib kelyapti

Xulosa

O‘tkazilgan tadqiqot va tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sud-lingvistik ekspertizasi jarayonida matnning huquqiy tabiatini aniqlash faqatgina biryoqlama yondashuv bilan cheklanib qolmasligi kerak. Tadqiqot davomida quyidagi muhim ilmiy xulosalarga kelindi:

Kompleks yondashuvning zarurligi: Nutq ob‘ektlarida (ijtimoiy tarmoqlardagi izohlar, rasmiy bayonotlar) yashiringan haqorat, tuhmat yoki kamsitish unsurlarini aniqlashda semantik va stilistik tahlil metodlari o‘zaro uyg‘unlikda qo‘llanishi lozim. Semantik tahlil so‘zning lug‘aviy ma‘nosini ochib bersa, stilistik metod muallifning piching, metafora va ironiya orqali yashirgan agressiv niyatini fosh etadi.

Grammatik qurilmaning huquqiy ahamiyati: Matnning morfologik va sintaktik qurilishini tahlil qilish orqali “fakt” (tasdiq) va “shaxsiy fikr” (sub’ektiv mulohaza) o‘rtasidagi chegara aniqlandi. Xususan, fe‘llarning mayl va zamon qo‘shimchalari, shuningdek, modal so‘zlarning qo‘llanishi muallifning o‘z nutqi uchun javobgarlik darajasini belgilab beruvchi asosiy indikatorlar hisoblanadi.

Kamsitishning zamonaviy shakllari: Tadqiqotda ko‘rib chiqilgan eyjedizm, ableizm va seksizm kabi kamsitish turlari ko‘p hollarda ochiq haqorat emas, balki bilvosita lingvistik usullar orqali amalga oshirilmoqda. Bu esa sud ekspertlaridan nafaqat tilshunoslik, balki ijtimoiy-huquqiy normalarni ham chuqur bilishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. Toshkent: Adolat, 2024
3. Aytmatov, Ch. Asrga tatigulik kun. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
4. Yo‘ldoshev, M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili. Toshkent: Fan, 2007
5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006-2008. (Siz keltirgan “nonko‘r”, “manqurt”, “tahqirlash” so‘zlarining leksik ma‘nolari uchun asosiy manba).
6. Rahmatullaev Sh. Zamonaviy o‘zbek adabiy tili. Toshkent: Universitet, 2006.
7. Mengliev B. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”. Toshkent: “Tafakkur bo‘stoni”, 2018. (Leksikologiya asoslari uchun).